

Journal of Comparative Literature

Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 13, No. 24, Summer 2021

Methods and Themes of Humor in the Poetry of Mohammad Kazem Kazemi, Afghan poet, and Ahmad Matar, Iraqi poet*

Seyed Asghar Mousavi ¹, Akbar Shabani ²

1. Introduction

The contemporary history of West Asia, the anti-human policies of the colonialists, and the discourse of fighting have been important parts of contemporary literary products. Protest can be considered one of the common ways to fight, and humor can be considered as a method to stand against explosions, intellectual and cultural monopolies, and the destruction of the principles and values of society. Examining the works of poets and writers in different periods reveals the dimensions of these strategies and how they are applied objectively and tangibly.

The interconnected geography of Islamic civilization, common history, interaction and mutual exchange in various fields, influence over and influence from political, social and cultural events have caused the literature of the Persian and Arabic fields in many cases to represent the same theme in different languages.

In considerable parts of the literary works of these two languages, the methods and techniques also have an overlap. This research can be considered as a kind of cultural study based on the American school of comparative literature. Although Kazemi and Matar were not satirists, they would have benefited a lot from the unique capacities of humor.

*Date received: 01/05/2020

Date accepted: 26/04/2021

¹ - PhD student in Persian language and literature, Department of Persian language and literature, Neyshabur Branch, Islamic Azad University, Neyshabur, Iran..seyed@yahoo.com

² -(Corresponding author) Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Islamic Azad University of Neishabour Iran.shbani_akbar@yahoo.com

Their poetry is a bitter laugh at the strong discrepancy between what there is and what should have been there.

2. Method

This research was conducted using library resources and taking notes from books, articles and dissertations related to the research topic in order to define keywords and terms. Then, with analysis of information and discussion about humor and its functions in poetry of resistance has tried to enumerate the satirical tricks of Mohammad Kazem Kazemi and Ahmad Matar and investigate the common elements of their thought in a descriptive-analytical method. The samples used in this research are taken from Ahmad Matar's *Poetry Collection* and the two books *Sword and Geography* and *Infidelity* by Mohammad Kazem Kazemi.

3. Discussion

Methods of humor "are either based on verbal or on dramatic techniques." (Soleimani, 2012, p. 266). Verbal techniques can be divided into two types of lexical and conceptual. Humor is a situation-oriented or character-oriented concept and of course, the combination of "situation and character" create the essence of humor and laughter (Abdul Hamid, 2003, p. 14). In Kazemi's and Matar's poetry, in relation to the personal style of satire, common methods can also be seen. There are contradictions and ugliness, self-abasement, use of the structure or meaning of Quranic verses in the meanings of humor, exaggeration in ridicule and ignorance are the most important of these methods.

Incompatibility is a kind of euphemism. It is a secret relationship between the writer and the reader that occurs in times of panic and suffocation and is based on denying the difference between the existing and the desired situation (See: Waqefzadeh, Jahanvand, 2018, p. 107). In this method, the poet keeps himself away from the stage and creates a safe margin to escape from the consequences of his sayings.

Self-mockery is a method in which the poet mocks himself or the people and the government.

The poet intends to awaken and has inevitably chosen this method. The intercourse of man and animal in many cases is the basis of his mockery.

Exaggeration in ridicule is accompanied by a kind of visual association. This kind of humor-tragedy besides being refreshing, due to the damage and further transmission of the message, it causes a decline in public opinion, which leads to a struggle against the transformation of the law or the occurrence of a revolution (See: Kanfani, 1971, p. 5).

Linguistic and mental usage of Qur'anic allegories, interpretations, allusions, the use of the form and atmosphere of surahs, and the influence of the music of Qur'anic verses are some of the practical methods used in satire.

In most other cases, humor transcends the mere words and even the meanings of the verses of the Qur'an and focuses on the meaning of the verses and even religious discourses. Feigning ignorance is a Socratic method aimed at pointing out the bad qualities.

A satirist considers himself simple and quick-witted in this trick, and of course, "cleverly speaks of what he is criticizing or denying in a brief manner" (Bagherian, 2008, p. 138).

Content in Matarss and Kazemiss Humor

Beside similarity in satirical methods, Matarss and Kazemi's poetry are very similar in content. The common manifestations of the discourse of resistance can be examined in the works of these two poets in the four subject areas, i.e., protest against disorder, delegitimization of political rule, protest against the creation and passivity of the masses, and protest against the indifference of poets.

The kingdoms of Arab countries are generally based on oppression, and the era of Saddam is one of the most bitter experiences of the Iraqi people. Traces of the Ba'athist security elements can be seen in most aspects of people's lives. They also follow Ahmad Matar's dreams and refine his unspoken words (See: Matar, 2011, p. 94).

In these circumstances, the poet, with a taste of ignorance, calls the people to wake up. Kazemi's satire has portrayed the result of this atmosphere of long-standing and deep fear of the people, rather than depicting oppression and its causes.

Matarss poetry constantly removes masks and shows the reality. The ruler is one of these masks.

The incompetence of Arab rulers, betrayal of nations, creation of anti-people coalitions, plunder of national wealth, hereditary tyrannies, etc. are the subject of the bitter laughter of these poets.

Kazemi does not go to the ruler, but reveals the nature of politicians and hypocritical leaders.

Worldly religious people are the most important target of Evin bitter humor. Kazemi also considers foreign actors in Afghanistan and internationally illegitimate and targets the democratization of the colonialists. His persuasive trick is to wake up, visual humor, and use slang language and proverbs.

Fear, welfare, sanity, and passivity, as serious obstacles to the right-wing struggle, are the subject of many of Kazemiss and Matarss satires. Kazemi does not tolerate the principle of fear discourse and underestimates the arguments arising from fear. Matar considers negligence and passivity of the people as the cause of the domination of tyrannical rulers, and as a result, the poverty of the people in her land.

When comparing the poetry of Matar and Kazemi with works of some other poets, the difference in worldview is quite obvious. These two poets composed about idealism and epic in the days of colonialism and tyranny, but others have either withdrawn from the struggle by composing repetitive romances, or by reversing the enemy's discourse in a justifiable manner. Kazemiss and Matar's satire are both for the poet of the discourse of struggle and against the poet who justifies.

4. Conclusion

- eee deep eesssssssss eeeeeen rrrrr rdd aaa eenng āā tttt el meaningful for Kazemi and Matar, and the use of humor has made their voices of protest louder and more effective.

- aaaa d aa īī 5has used explicit and biting humor as a unique strategy and perhaps the only means to awaken and announce his positions, but Kazemi has used humor to attract the audience by modifying his biting humor and using wider lexical tricks.

- Position and character in Matar satire are made with multiple images, but in Kazemi's poetry, generally single images, accompanied by narration and allusion, create the visual aspects of the poem.

- The strength of meaning, courage, linguistic and literary skills, simple and clear phrases and combinations, accurate knowledge of people's tastes, critical view and language in general that is close to people's minds are the common features of the humor of these two poets

Keywords: Ahmad Matar, Kazem Kazemi, Tricks, Themes, Humor

References [In Persian]:

- Abbasi, Z. (2013). *Investigation and translation of Laftat Ahmad Matar* [ssssssss ss e eeeee ees ssssss. Semnan University.
- Arianpour, Y. (2003). *From Saba to Nima* (8th ed.). Tehran: Zavvar
- Aslani, M. R. (2015). *Vocabulary and humorous terms* (1st ed.). Tehran: Morvarid.
- Baqerian Bostanabad, E. (2008). Humor in contemporary poetry. *Persian Literature Quarterly*, 12, 127-144.
- Dad, S. (1992). *Dictionary of literary terms* (1st ed.). Tehran,: Morvarid.
- Dehkhoda, A. A. (1998). *Dehkhoda dictionary* (2nd ed.). University of Tehran.
- Fotouhi, M. (2012). *Stylistics, theories, approaches, methods*. Tehran,: Sokhan.
- Heydari Nasab, N., & Foladi A. R. (2019). A study of the types, tricks and themes of humor in the works of Seyed Hassan Hosseini. *Journal of Literary Criticism and Rhetoric*, 1, 101-118.
- Kazemi, M. K. (2009). *Ingratitude* (2nd ed.). Tehran,: Toka.
- Kazemi, M. K. (2013). *Sword and geography* (1st ed.). Mashhad,: Sepide bavaran.
- Maarouf, Y. (2008). *Methods of using humor in Ahmad Matar humorous pictures*. *Iranian Association of Arabic Language and Literature*, 10, 121-145.
- Qawam, A., & Tajbar, N. (2009). How and when was the word humor used? *History of Literature*, 62, 167-188.
- Safaei Sangari, A., & Alizadeh Jovini, A. (2016). Humorous discourse manifestations in Shafi'i Kadkani's poetry in the struggle against Pahlavi tyranny. *Literature of the Islamic Revolution. (Special Letter of the Academy)*, 3, 72-98.
- Seyed Hosseini, R. (2002). *Literary schools* (11th ed., Vol. 2). Tehran, Negah.
- Soleimani, M. (2012). *Secrets and tools of humor*. Tehran: Sureh Mehr.

- Taslim Jahromi, F., & Talebian, Y. (2011). Combining heterogeneous and contrasting emotions (grotesque) in humor. *Literary techniques*, 1, 1-20
- Waqifzadeh, Sh., & Jahanvand, D. (2018). An in-depth study of inconsistencies in the bitter humor of Ahmad Matar. *Critique of Contemporary Arabic Literature*, 15, 107-129.

References [In Arabic]:

- Abdul Hamid, Sh. (2003). *Humor and laughter: A new vision*. Kuwait.: Alam Al-Marifih Al-Majlis Al-Wataniu Lithaqafah va Al-Funun va Al-Adaab
- Kafafi, M. A. (1971). *In comparative literature*. (1st ed.). Beirut: Dar Al-Nahda Al-Arabiya.
- Matar, A. (2011). *Poetry collection* (1st ed.). Beirut: Dar Al-Orouba.



نشریه ادبیات تطبیقی
دانشکده ادبیات و علوم انسانی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال سیزدهم، شماره بیست و چهارم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

شگردها و درون‌مایه‌های طنز در شعر محمد کاظم کاظمی،
شاعر افغانستانی و احمد مطر، شاعر عراقی*

سید اصغر موسوی^۱؛ اکبر شعبانی (نویسنده مسئول)^۲

چکیده

طنز یکی از گونه‌های موفق ادبیات غنایی است که با تولید روایتی شیرین از تلخی‌های روزگار، به‌ویژه در ابعاد اجتماعی و سیاسی کارکردهای درخشان داشته است. خنده تلخ عنوانی است که به شعر طنز احمد مطر، شاعر عراقی داده‌اند. عنوانی که در شعر محمد کاظم کاظمی، شاعر پایداری افغانستانی نیز به‌طور کامل قابل تطبیق است. طنز این دو شاعر به‌گونه‌ای تجسمی مفاهیمی را طرح می‌کند که دست‌کم در سراسر جغرافیای شرق، درد مشترک و درمان قاطع‌اند. مطر و کاظمی چشم دیده‌ها و روایت‌هایی را از زندگی مردم خود در قالب خنده‌ای ریخته‌اند که در همان آغاز به تلخی می‌گراید. خاطرات تلخی که در شعر کاظمی از اسطوره‌ی اُحد آغاز می‌شود و امتداد آن در واقعیت‌های امروزین سلطه‌ی استعمار و استکبار در خاورمیانه و غرب آسیا، در پلاکاردهای (لافتات) احمد مطر نمود می‌یابد. این پژوهش پس از اشاره کوتاهی به زندگی مطر و کاظمی و بحث پیرامون طنز و کارکردهای آن در شعر مبارزه، کوشیده است ضمن برشمردن شگردهای طنزی این دو شاعر، عناصر مشترک تفکر آنان را در چهار موضوع اعتراض به اختناق، مشروعیت‌زدایی از حاکمیت سیاسی، اعتراض به عافیت‌جویی و انفعال توده‌ها و اعتراض به بی‌تفاوتی شاعران، به روش توصیفی-تحلیلی بررسی نماید. مطر و کاظمی با درک رابطه عمیق طنز و بیدارگری، گفتمان استعمار و استکبار را با زبان مردم، واقعیت‌گرا، بیدارگر و تأثیرگذار به چالش کشیده‌اند.

واژه‌های کلیدی: احمد مطر، کاظم کاظمی، شگردها، درون‌مایه‌ها، طنز.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۲/۱۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۰۶

Doi: 10.22103/JCL.2021.15835.3070

صص ۲۶۹-۲۹۳

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد

اسلامی، نیشابور، ایران. musavi.seyed@yahoo.com

۲. استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد نیشابور، دانشگاه آزاد اسلامی، نیشابور، ایران

shbani_akbar@yahoo.com

۱. مقدمه

۱-۱. شرح و بیان مسئله

تاریخ معاصر منطقه خاورمیانه و غرب آسیا، سیاست‌های ضد بشری استعمارگران و گفتمان مبارزه، بخش‌های مهمی از تاریخ ادبیات معاصر را به گونه‌ای فراگیر به خود اختصاص داده است. آفرینش‌های ادبی و هنری در شرایط گوناگون، با راهبردها و شیوه‌های متفاوت آن، بخش قابل توجهی از میراث مبارزه مردم این جغرافیا را تشکیل داده است. اعتراض را می‌توان یکی از راهبردهای متداول مبارزه دانست و طنز را شیوه‌ای که همواره به‌طور مؤثر توانسته است در برابر انحراف‌ها، انحطاط فکری و فرهنگی و از میان رفتن اصول و ارزش‌های جامعه، قد علم کند و فریاد برآورد. بررسی آثار شاعران و نویسندگان در دوره‌های مختلف، ابعاد این راهبردها و چگونگی این شیوه‌ها را به‌طور عینی و ملموس جلو چشم صاحب‌نظران قرار خواهد داد.

جغرافیای به هم پیوسته حوزه تمدن اسلامی، تاریخ مشترک، تعامل و تبادل دوسویه در حوزه‌های گوناگون، تأثیر و تأثر از وقایع و رویدادهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مواردی از این دست، ساحت فراخی را برای تحقیق و بررسی‌های میان رشته‌ای فراهم می‌آورد. آثار ادبی حوزه فارسی و عربی در بسیاری از موارد، مضمون و محتوای واحد دارند و زبان متفاوت. علاوه بر این در بخش‌های قابل ملاحظه‌ای از آثار ادبی این دو حوزه، روش‌ها و شگردها نیز همپوشانی فراوان دارند. این پژوهش را می‌توان بر مبنای مکتب امریکایی ادبیات تطبیقی، نوعی مطالعه فرهنگی دانست.

۱-۲. پیشینه پژوهش

در مورد شعر کاظمی پژوهش مستقلی در حوزه طنز انجام نشده است اما در خلال سایر پژوهش‌ها، به طنز در شعر این شاعر نیز اشاره‌هایی وجود دارد. بررسی عناصر آشنایی‌زدایی در آثار محمد کاظم کاظمی از سودابه باقری و تحلیل بینامتنی تلمیحات در شعر محمد کاظم کاظمی اثر محبوبه ذوالقدر از این جمله‌اند. شعر احمد مطر علاوه بر پژوهشگران سایر زبان‌ها، در میان محققین فارسی‌زبان نیز جایگاه خوبی داشته و دارد. شیوه‌های کاربرد طنز در تصاویر فکاهی احمد مطر از دکتر یحیی معروف؛ رسالت طنز در شعر میرزاده

عشقی و احمد مطر از فرهاد رجبی؛ طنز سیاسی - اجتماعی در اندیشه‌های عیدزاکانی و احمد مطر از قاسم مختاری، جواد سپهری‌نیا و سمیرا جوکار؛ احمد مطر شاعر خنده‌های تلخ از حسن حسینی و نگرشی تطبیقی بر شگردهای طنز در شعر نیمایوشیج و احمد مطر از حمیدرضا زهره‌ای و احمد نظری، پژوهش‌هایی هستند که صرفاً به موضوع طنز در شعر این شاعر پرداخته‌اند. تمایز پژوهش حاضر با کار دیگران در آن است که اولاً شیوه‌های مشترک طنزپردازی این دو شاعر را استخراج کرده و با ارائه شواهد آشکار، مقایسه نموده است و ثانیاً محتوای مشترک طنز آنان را در مقوله‌هایی روزآمد در منظر دید صاحبان فکر قرار داده است.

۱-۳. ضرورت پژوهش

شعر کاظمی و مطر را باید خوانشی واقعیت‌گرا از دغدغه‌های تفکری دانست که از اواخر قرن ۱۹ تاکنون در جغرافیای شرق حضور فعال داشته و از طریق طرح آرمان‌های اصیل بشری مجاللی را فراهم آورده است که شاعر متعهد آفرینش‌های ادبی خود را در فضایی گفتمانی مطرح کند و رسالت خود را در توسعه آگاهی انجام دهد.

شعر کاظمی و مطر جولانگاه تخیل و مباحث غنایی و شخصی محض نیست؛ اگرچه شاخصه‌های ادبیت در آن به چشم می‌خورد. این دو شاعر آثار خود را در فضایی پدید آورده‌اند که بیشتر نمود گفتمانی داشته و در صدد برانگیختن احساس و عملی بوده‌اند که ظلم و فساد را در هم بشکنند و ریشه تفکر ضد بشری را از خاک برکنند. کاظمی و مطر اگرچه طنزپرداز نبوده‌اند، در این مسیر از ظرفیت‌های بی‌بدیل طنز بهره‌ فراوان گرفته‌اند. شعر آنان خنده تلخی است بر اختلاف شدید آنچه هست و آنچه باید می‌بود. دو شاعر در دو جغرافیا با مجموعه‌ای از دغدغه‌ها، دردها و البته آرمان‌های مشترک، آثاری آفریده‌اند که در صورت عبور از مانع زبان، برای عام و خاص تمام جهان لذت‌بخش، عبرت‌انگیز و آگاهی‌آفرین خواهد بود.

۱-۴. درباره کاظمی و مطر

کاظمی در زمستان ۱۳۴۶ به دنیا آمد. در سال ۱۳۶۳ به ایران مهاجر شد و در دانشگاه فردوسی مشهد، مهندسی عمران گرفت. در ایران انواع کارهای فرهنگی و ادبی را تجربه

کرد و در بسیاری از آنها سرآمد بود. مقاله‌نویسی، نقد شعر، ویراستاری، روزنامه‌نگاری، گویندگی در رادیو، داوری و تدریس شعر، طراحی، صفحه‌آرایی و... از آن جمله‌اند. کاظمی در اندیشه مذهبی، خود را مدیون شهید مطهری و در اندیشه ادبی مدیون دکتر شفیعی کدکنی می‌داند. مجموعه‌های شعری به چاپ رسیده کاظمی عبارت‌اند از: پیاده آمده بودم، قصه سنگ و خشت، کفران، شمشیر و جغرافیا.

احمد مطر در سال ۱۹۵۶ در روستای تنومه از توابع بصره به دنیا آمد. در فقر شدید زندگی کرد و از ۱۴ سالگی به شعر پرداخت. هجو تند دیکتاتوری صدام و سایر حکام عرب او را مجبور کرد که به کویت بگریزد. در کویت نیز سختی‌ها و رنج‌های زندگی یک شاعر فراری گریبان‌گیر شاعر بود؛ پس ابتدا به تونس و بعد به لندن رفت و از ۱۹۸۶ تا کنون در آنجا ساکن است. مطر در طول این مدت برای روزنامه «القبس» مطلب می‌نوشت و مدتی نیز با ناجی‌العلی همکار بود. *ما اصعب الکلام* (قصیده‌ای به ناجی علی) مجموعه هفت بخشی *لافتات*، *دیوان الساعه* و *انی المشنوق أعلاه* آثار این شاعر مبارز عراقی هستند.

۲. بحث و بررسی

۲-۱. طنز

طنز واژه‌ای است که در دلالت معنایی آن تردیدی نیست؛ باین حال تورق فرهنگ‌های معتبر لغت فارسی، عربی و انگلیسی نشان می‌دهد که در مورد دلالت معنایی این واژه بین اهل فن اتفاق نظر نبوده است. دهخدا طنز را افسوس داشتن، فسوس کردن، برکسی خندیدن، عیب کردن، لقب کردن، سخن به رمز گفتن و طعنه معنی کرده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۵۵۳۲-۱۵۵۳۱: ۱۰). فرهنگ‌های عربی-فارسی طنز را ریشخند و استهزا دانسته‌اند و فرهنگ‌های انگلیسی-فارسی برای واژه wit معادل‌های شوخ طبعی، بذله‌گویی، ظرافت طبع، برای scoff معادل‌های ریشخند، تمسخر، استهزا، طعنه، برای satire معادل‌های طنز، هجو، هزل، برای irony معادل‌های طعنه، گوشه، کنایه، تعریض و برای humor معادل‌های شوخی، خوشمزگی و تفریح را به کار برده‌اند (ر.ک: قوام، تجرب، ۱۳۸۸: ۱۷۱-۱۷۳).

در تعریف اصطلاح طنز نیز نظرهای فراوانی وجود دارد؛ از آن جمله است: «تصویر هجوآمیز از جهات زشت، منفی و ناجور زندگی و نمایش اغراق آمیز معایب، مفسد و حقایق تلخ اجتماعی» (آرین پور، ۱۳۸۲: ۳۶)، بیان معایب و آگاه کردن اذهان نسبت به عمق رذالت‌ها و خباثت‌ها از طریق خنده (ر.ک: داد، ۱۳۷۱: ۲۰۸) و «به چالش کشیدن اشتباهات یا جنبه‌های نامطلوب رفتار بشری، فسادهای اجتماعی و سیاسی یا حتی تفکرات فلسفی به شیوه‌ای خنده‌دار» (اصلانی، ۱۳۹۴: ۱۹۷).

۲-۱-۱. شیوه‌ها و شگردهای طنز

شگردهای طنزپردازی «یا بر فنون کلامی و لفظی استوارند و یا بر فنون نمایشی» (سلیمانی، ۱۳۹۱: ۲۶۶). فنون کلامی را می‌توان به دو گونه واژگانی و مفهومی تقسیم کرد. انواع بازی‌های زبانی از قبیل تشبیه، جناس، کنایه، تضاد، ایهام، تهکم، سؤال و جواب و ... شگردهای نوع نخست را پدید می‌آورند. طنز مفهومی یا موقعیت محور است و یا شخصیت محور و البته تلفیق این دو یعنی «شخصیت و عملکرد او» (عبد الحمید، ۲۰۰۳: ۱۴) جوهره طنز را می‌سازد و خنده تولید می‌کند. «این جوهر سیال به موقعیت و بافت سخن و اقتضائات و شرایط و روابط میان افراد و محیط مربوط می‌شود» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۲۷۸). انواع، شیوه‌ها و شگردهای طنز دامنه‌ای گسترده دارند که در این مختصر نمی‌آیند^۱.

۲-۱-۲. شعر مبارزه و کارکرد طنز

تاریخ معاصر غرب آسیا گواه مبارزات ملت‌های رنج کشیده‌ای است که در طول تاریخ، مورد ستم استعمارگران و استبدادهای وارداتی آنان قرار داشته‌اند. گفتمان مبارزه در بسیاری از مناطق این جغرافیا ابزار شعر را نیز در دست داشته و شعر نیز از قابلیت‌های طنز غافل نبوده است. طنز همواره توانسته است به گفتمان استعماری و استبدادی مسلط حمله کند و با بهره‌گیری از پشتوانه‌های تاریخی، دینی و ایدئولوژیک خود، گفتمان مقابل را به چالش کشیده، گاهی در مهار آن و گاهی در شکست آن گام‌های تعیین‌کننده بردارد. برجسته‌سازی اختناق اجتماعی و سیاسی، اعتراض به فقر توده‌ها و بی‌عدالتی‌های اجتماعی، تأکید بر شکاف میان مردم و حاکمیت، تأکید بر ضرورت مبارزه و ستایش مبارزان، مشروعیت‌زدایی از حاکمیت سیاسی، تقبیح ستم، ستم‌پذیری و عافیت‌جویی، از عناصر

پرتکرار شعر مبارزه بوده‌اند. با این تفصیل شعر مبارزه گونه‌ای جدی از آفرینش ادبی است که با برانگیختن احساس و شعارگرایی، وابستگی شدیدی دارد. طنز می‌تواند فرح‌بخش و ملایم یا گزنده و آزاردهنده باشد.

پرواضح است که در طنز مبارزه، نمی‌توان فرح‌بخشی را انتظار داشت. این گونه‌ی طنز بیشتر باید گزنده^۲ و آزاردهنده باشد. این آزاردهندگی حاصل تصاویر مضحک و درعین حال ترسناکی است که «هم‌زمانی آنها نوعی سرگردانی و دو دلی را به دنبال دارد.» (تسلیم جهرمی، طالبیان، ۱۳۹۰: ۴). طنز- تراژدی، طنز و درد و یا خنده تلخ، عنوان‌هایی هستند که به‌طور کامل می‌توانند این دو کیفیت هم‌زمان را تشریح کنند.

۲-۲. طنزپردازی در نگاه احمد مطر و کاظم کاظمی

احمد مطر نبود آزادی برای انسان در کشورهای تحت هیمنه‌ی استبداد را درد اصلی خود می‌داند. در آرمان‌شهر او انسان‌ها باید با احترام و آزادی بیان، با آرامش و ایمانی عمیق و بدون هیچ ترسی زندگی کنند (ر.ک: عباسی، ۱۳۹۲: ۲). طنز احمد مطر که بیشتر در «لافتات» متبلور است به لحاظ محتوا حول مسائلی مانند هجو حاکمان عرب، افشای سیاست‌های آمریکا، انگلیس و اسرائیل، سوگ‌سراییی برای وطن، مبارزه، پایداری و آزادی آفریده شده است. سابقه‌ی مطر در عرصه‌های متفاوتی چون کاریکاتور، روزنامه‌نگاری و داستان‌نویسی، در برخی موارد اشعار او را به داستان‌واره‌هایی درخشان تبدیل کرده است؛ داستان‌هایی که برای خواننده غافلگیری خوشایندی ایجاد می‌کند (ر.ک: همان: ۸).

او از سویی وامدار و پرچم‌دار حزب، گروه و طایفه‌ای نیست و از سویی دیگر به‌قدری صادق است که در گزندگی، هیچ حزب، گروه و طایفه‌ای را از قلم نینداخته است. درد او انسانیت است و همین ویژگی را می‌توان عامل توفیق شعر او در میان مردم دانست. شعر طنز احمد مطر را باید معادل کاریکاتور «ناجی العلی» دانست. این دو در مبارزه با سکوت حاکمان عرب و در برابر استبداد و استعمار، یک‌صدا آرمان‌های انقلابی و اسلامی خود را فریاد کرده‌اند.^۳ (ر.ک: همان: ۹) مطر «در معرفی ترفندهای آمریکا، اسرائیل و برخی از حکام عرب تا آنجا موفق بوده که عنوان «شاعر آماده‌ی مرگ» را گرفته است.» (معروف، ۱۳۸۷: ۱۲۲). قوت معنی، شجاعت، مهارت‌های زبانی و ادبی، عبارات و ترکیب‌های ساده

و روشن، شناخت دقیق ذائقه مردم، نگاه نقاد و درمجموع زبانی که به ذهن مردم نزدیک است مختصات شعر احمد مطر هستند.

در شعر کاظمی نیز بسیاری از ویژگی‌های ذکر شده را می‌توان به روشنی دید. مردم در شعر او به علت جهل و انفعال یا خوش‌باوری، سکوت و تماشاپیشگی سرزنش می‌شوند. روشنفکران عافیت‌جو و شاعران خاموش که به‌جای بازتاب درد مردم به شعر و تغزل روی آورده‌اند، مبارزان خسته از نبرد، خیانت‌پیشه و یا بازنشسته، ترس‌های توجیه‌ساز، توهم‌پیشگان، ظاهرینان غافل از فتنه‌ها و نیرنگ‌های دشمن نیز از جمله سرزنش شوندگانند.

در شعر کاظمی و مطر کاربرد نمادها، عناصر و شخصیت‌های تاریخی، نوعی تضاد اغراق‌آمیز ایجاد کرده است. «موفقیت طنز نمادگرایانه و استعاری به انتخاب عناصری وابسته است که بتوانند رذیله‌ای اخلاقی را در بالاترین حد آن نمایندگی کنند.» (صفایی سنگری و علیزاده جویی، ۱۳۹۵: ۸۴).

۲-۳. شیوه‌های طنزپردازی در شعر کاظمی و مطر

در شعر کاظمی و مطر علاوه بر شیوه‌های شخصی طنزپردازی، شیوه‌های مشترکی را نیز می‌توان دید. تضاد و ناسازواری، استهزای خود، استفاده از ساختار یا مفهوم آیات قرآنی در معانی طنز، مبالغه در تمسخر و تجاهل مهم‌ترین این شیوه‌ها هستند.

۲-۳-۱. ناسازواری

ناسازواری نوعی حسن تعبیر است. رابطه‌ای سری بین نویسنده و خواننده است که هنگام وحشت و خفقان بروز می‌کند و بر انکار اختلاف بین اوضاع حاضر و مطلوب استوار است (ر.ک: واقف زاده، جهان‌نود، ۱۳۹۷: ۱۰۷).

رَأَيْتُ جُرْدًا / يَخْطُبُ الْيَوْمَ عَنِ النَّظَافَةِ / وَ يُنْذِرُ الْأَوْسَاحَ بِالْعَقَابِ / وَ حَوْلَهُ صَفْقُ الدُّبَابِ (مطر، ۲۰۱۱: ۱۵)

ترجمه: موش خرمایی دیدم / که درباره نظافت سخنرانی می‌کرد / و پلیدی‌ها را به مجازات تهدید می‌کرد / و اطرافش مگس‌ها کف می‌زدند.

لب فرو بستن در این ایام اولین شرط سخندانی است
یک نفر در زیر باران مرد کوچه اما گرم مهمانی است

(کاظمی، ۱۳۸۸: ۹۳)

غافلگیری، برانگیختن تأمل، تفکر و کنجکاوی کیفیت‌هایی هستند که تصویرهای بالا ایجاد کرده‌اند و عناصری از تضاد، تغافل، تمسخر و البته ایجاز آنها را تقویت می‌کنند. شاعر در شگرد ناسازواری سعی می‌کند به گونه‌ای خود را از صحنه دور نگه دارد و برای گریز از تبعات گفته‌های خود، حاشیه‌امنی ایجاد نماید. مطر برای این منظور کلمه «رایت» را به کار برده و کاظمی به جمله خبری مرگ و مهمانی اکتفا کرده است. بخش پنهان شعر مطر، حکایت حاکم موش صفت و ستمگری است که تنها عده‌ای سالوس و متظاهر او را تأیید می‌کنند. در شعر کاظمی غفلت عام، فاجعه‌ای است که در تصویر مرگ و مهمانی، در نهایت ایجاز پدید آمده و «سخندان ساکت» آن را تأیید می‌کند.

۲-۳-۲. استهزای خود

خود استهزایی شیوه‌ای است که شاعر در آن، خود و یا مردم و دولت خود را به استهزا می‌گیرد. قصد شاعر بیدارگری است و این شیوه را به ناچار برگزیده است.

يعوى الكلب/ إن أوجعه الضرب/ فلماذا لا يصحو الشعب... / الذلُّ بساحتنا يسعى / فلماذا نرفض أن نحبو؟... نحن نفوس/ يأنف منها العار/ و يخجل منها العيب... / لا ذنب لنا... لا ذنب لنا / نحن الذئب (مطر، ۲۰۰۱: ۳۵)

ترجمه: سگ پارس می‌کند، اگر ضربه‌ای او را به درد آورد، پس چرا مردم بیدار نمی‌شوند... خواری و ذلت در اطراف ما جولان می‌دهد، پس چرا بر نمی‌خیزیم؟ ما افرادی هستیم که ننگ و عار از ما دوری می‌جوید و عیب از ما خجالت می‌کشد... ما گناهی نداریم... گناهی نداریم، ما خود گناه هستیم!

الغرض هر چه در این عرصه رسن پیدا شد دیگران دام ولی ما و شما دم کردیم

(کاظمی، ۱۳۸۸: ۱۲۰)

تضاد انسان و حیوان در شواهد بالا دست‌مایه استهزای خود است. حیوان در شعر مطر بر جامعه‌ای برتری یافته که گناه آن، بی‌عملی است؛ خواری و ذلت را پذیرفته و انگیزه‌ای برای عبور از این حال ندارد. جامعه مورد تمسخر کاظمی وضعیتی اسف‌بار تر دارد؛ زیرا

نه تنها ذلت را پذیرفته بلکه برای مدتی مدید خود را به نفهمی زده است. جناس دام و دم تصویر خنده‌آور و مؤثری است که حکایت تاریخی این ذلت است.

۲-۳-۳. مبالغه در تمسخر

شگردهای انتقال معنا و تصاویر شعری کاظمی و مطر شباهت زیادی دارند. مبالغه در تمسخر در آثار این دو شاعر گاهی با نوعی تداعی تصویری، برجسته و آشکار جلوه می‌کند. تداعی توالی با وزارت فرهنگ و قاضی شهر با گاو بنی اسرائیل کاریکاتورهایی هستند که انتقال معنا از طریق تصاویر را به بهترین شکل ممکن انجام می‌دهند.

غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْنَا / وَ دَهْتْنَا الْفِ آفَه / مَن دُ أَبَدَلْنَا الْمَرَاحِيضَ لَدِينَا / بوزارات النِّقَافَه! (مطر، ۲۰۱۱: ۲۲۴)
ترجمه: خداوند بر ما خشم گرفت و ما را به هزار آفت مبتلا ساخت؛ از زمانی که توالی‌های خود را به وزارت‌های فرهنگ تبدیل کردیم.

عجیبی نیست از این مردم چسبیده به خاک که بمانند و برآید نفس عزرائیل
و عجب نیست که در غیبت شیران خدا قاضی شهر شود گاو بنی اسرائیل
(کاظمی، ۱۳۸۸: ۱۴۷)

این گونه طنز - تراژدی علاوه بر گونه‌ای فرح‌بخشی، به دلیل آسیب‌شناسی و انتقال مؤثر پیام، در هدایت افکار عمومی مؤثر است و می‌تواند به گرایش افکار عمومی به سمت قیام و مبارزه منجر شود و در نتیجه به اصلاح حکومت و یا وقوع انقلاب بینجامد (ر.ک: کفافی، ۱۹۷۱: ۵). تضاد لفظی و معنایی در برخی واژه‌های از جمله شیر و گاو به علاوه تلمیح‌های مکرری که در شعر کاظمی وجود دارد دامنه تداعی تصاویر را گسترش می‌دهد.

۲-۳-۴. استفاده از ساختار یا مفهوم آیات قرآنی در معانی طنز

مطر از قرآن بهره‌های زبانی و ذهنی فراوان گرفته و تمثیل‌ها، تعبیرها، اشاره‌ها و تلمیح‌ها فراوان قرآنی را می‌توان در آثار او دید. بهره‌گیری از قُرْم و فضای سوره‌ها نیز شگرد شاعر است. مطر در این شیوه با تأسی به موسیقی آیات قرآن، بخش‌هایی از آنها را در متن شعر به کار می‌برد. شاعر به داستان اصحاب کهف توجه فراوان دارد. «در قصیده‌ی (بلاد مابین النحرین) ده‌ها آیه را بر اساس فرار اصحاب کهف در ساختار طنزی گفتار خود

آورده است.» (معروف، ۱۳۸۷: ۱۳۵). در نمونه ذیل تلفیق ماهرانه و خلاق خنده و خفقان با تلمیحی قوی، اوضاع زمان شاعر را بسیار ناگوارتر از زمان اصحاب کهف تصویر می‌کند. و لما اوی الفتیة المومنون الی کهنهم / کان فی الکهف من قبلهم مخبرون / ظننتم اذن انا غافلون؟ (مطر، ۲۰۱۱: ۱۷۸)

ترجمه: آنگاه که جوانان با ایمان در غار خود جای گرفتند؛ پیش از آنان خبرچینان در غار جای گرفته بودند؛ با این حساب خیال کردید ما از شما غافلیم؟

شعر کاظمی در مقایسه با مطر عموماً از لفظ و حتی معنای صرف آیات قرآن عبور می‌کند و بر مفهوم آیات و حتی گفتمان‌های دینی تمرکز دارد؛ به همین دلیل طنز و مفاهیم شعرش را عمیق‌تر و گفتمانی‌تر می‌یابیم. شاید اغراق‌آمیز نباشد که بگوییم: کاظمی کل تاریخ شکست‌ها و انحطاط شرق را در بیت زیر و در خنده‌ای تلخ خلاصه کرده است.

قوم موسی پی سیر و عدسی سرگردان قوم فرعون شنا کرده گذشتند از نیل
(کاظمی، ۱۳۸۸: ۱۴۷)

۲-۳-۵. تجاهل

تجاهل شیوه‌ای سقراطی است که هدف آن گوشزد کردن نادرستی‌ها بوده است. این تجاهل به معنای تحامق نیست، بلکه به این دلیل است که شاعر آن را در عمل مؤثرتر می‌یابد و البته در مواردی هم شاید می‌خواهد انتقاد او بار مسئولیت کمتری را تولید کند (ر.ک: حیدری نسب، فولادی، ۱۳۹۸: ۱۱۱). در این شگرد طنزپرداز خود را ساده‌دل و زودباور نشان می‌دهد و البته «رندانه از آنچه مورد نقد و نفی اوست، به ایجاب سخن می‌گوید.» (باقریان، ۱۳۸: ۱۳۸۷).

مطر در قصیده‌ای به نام «الغزاة» با استفاده از تجاهل می‌گوید:

اصولگرایان مردمانی هستند که محبت را دوست ندارند. سرزمین‌ها را پر از ترور کرده‌اند...
قبلاً مردم در آسایش بودند. پیش از این، حاکم قدرت عطسه زدن نداشت؛ مگر اینکه از مردمش اجازه می‌گرفت. قبلاً نه ترور، نه خشونت، نه مجروح شدن و نه کشتاری بود و در هیچ سرزمینی غربت وجود نداشت. اوضاع کاملاً آرام بود.^۵

شدت تناقض در این قصیده خواننده را شگفت زده می کند اما وقتی که شاعر خداوند را به پدر، پسر و روح القدس قسم می دهد، طنزوارگی شعر و شگرد تجاهل نمایان می شود. همسایه چشم بد نرسد صاحب زر است چون صاحب زر است یقیناً ابوذر است (کاظمی، ۱۳۸۸: ۷۷)

کاظمی همین شیوه را در نهایت ایجاز و البته با وضوح فراوان به کار برده است. تناقضی که شاعر در ربط دادن واژه صاحب زر با ابوذر - که نماد زهد است - به کار برده و منطوق شاعرانه ای که مطرح کرده جز با تجاهل قابل توجیه نیست.

۴-۲. محتوا در طنز مطر و کاظمی

علاوه بر همگونی شیوه های طنزپردازی، این دو شاعر در بسیاری از موارد در محتوا نیز اتفاق نظر دارند. مفاهیم بازتاب یافته در آثار آنان عموماً دردی مشترک است که جان بشریت را می تراشد و تمام جغرافیای زندگی این دو شاعر، قربانی مظلوم این رنج مهلک است. نمودهای مشترک گفتمان مقاومت در شعر این دو شاعر را می توان در چهار موضوع اعتراض به اختناق، مشروعیت زدایی از حاکمیت سیاسی، اعتراض به عافیت جویی و انفعال توده ها و اعتراض به بی تفاوتی شاعران مورد بررسی قرار داد.

۲-۴-۱. اعتراض به اختناق

سلطنت های کشورهای عربی عموماً بر اختناق بنا شده اند و دوران صدام از تلخ ترین تجربه های مردم عراق است. رد پای عناصر امنیتی حزب بعث در اغلب زوایای زندگی مردم دیده می شود. آنها به خواب های شاعر نیز سرک می کشند و حرف های نگفته اش را هم می پالند (ر.ک: مطر، ۲۰۱۱: ۹۴). در این شرایط توصیه شاعر پرهیز از هشیاری است. توصیه ای که چاشنی تجاهل را با خود دارد و مردم را به بیداری و بیدارگری فرامی خواند.

عند إفتارک لا تشرب سوی کوب اللین / قدح البین منبه فتجنبه! (همان: ۹۴)

ترجمه: هنگام افطار جز شیر منوش! فنجانی قهوه هشیار کننده است، از آن پرهیز.

کاظمی نیز چنین تجربه هایی دارد. روایت کاظمی بیش از آنکه اختناق و عوامل آن را تصویر کند، نتیجه این فضا را در هراس دیرینه و عمیق مردم به تصویر کشیده است. سایه ها گرمه مرگ اند، زبان بر بندید بار - دزدان به کمین اند - سبک تر بندید

مقصود آهسته پیرسید، کسان می شنوند پر مگوئید که صاحب قفسان می شنوند

(کاظمی ۱۳۸۸، ۵۹)

سنگینی این هراس به گونه‌ای است که جامعه وادار شده به انکار واقعیت دلخوش کند. ضرب‌المثل‌ها به عنوان پایه‌های فرهنگ مردم، نقش برجسته‌ای در اقناع بر عهده دارند و کاظمی از ضرب‌المثل تا جایی بهره برده که می‌توان آن را ویژگی سبکی او دانست. «ارباب دهل» ریشخند گونه‌ای است که کاظمی برای مجموع رسانه‌هایی که ندای تسلیم و سازش سر می‌دهند برگزیده است. در بیت ذیل شگردهای ناسازواری و تجاهل هم‌زمان به کار رفته‌اند.

گفت راوی «همه گل بوده و گل می‌گویند حق همان است که ارباب دهل می‌گویند»

(کاظمی، ۱۳۸۸: ۱۱۲)

۲-۴-۲. مشروعیت زدایی از حاکمیت سیاسی

شعر مطر از حیث مضمون صراحت زیادی دارد. او به‌طور دائم نقاب‌هایی را کنار می‌زند و واقعیت را نشان می‌دهد. حاکم یکی از این نقاب‌هاست. مطر بارها حاکمان عرب را به دزد و حیواناتی از جمله سگ، الاغ و گاو مانند کرده است. او در شعر «باغ وحش» اتحادیه عرب را «قفسی نوین برای حیوانات وحشی» می‌داند. قفسی که در آن یوزپلنگ‌های هوادار آزادی، بوزینگانی با قلاده‌های صهیونیستی که با آهنک‌های آمریکایی می‌رقصند، بیرهای جمهوری خواه، کفتارهای دمکرات، خفاش‌های قانون‌مدار و مگس‌های انقلابی - با مایوهای خاکی رنگ - زندگی می‌کنند. در این قفس درندگان هستند که بر سر سفره انقلاب، ته‌مانده مغز بشر را با کارد و چنگال می‌بلعند، با نفت محاسن‌شان را خضاب می‌بندند و چفیه بر سر می‌کنند. به باور مطر این درندگان تنها از بیداری مردم می‌هراسند.

إِثْنَانٌ فِي أَوْطَانِنَا / يَرْتَعِدَانِ خَيْفَةً / مِنْ يَقْضَةِ النَّائِمِ / اللَّصُّ... وَالْحَاكِمُ (مطر، ۲۰۱۱: ۱۰۲)

ترجمه: در کشورهای ما دو نفر از بیداری شخص خوابیده می‌ترسند: دزد و حاکم.

کاظمی به سراغ شخص حاکم نمی‌رود و ماهیت سیاسیون و رهبران متظاهر و متلون را برملا می‌کند. دیندارنمایان دنیاپرست مهم‌ترین آماج طنز تلخ اویند. کاظمی تقریباً در تمام

اشعار خود در مورد این دسته خاص به صراحت سخن گفته و به طنز یا جد آنها را تخطئه کرده است.

عابد و زاهد و شب‌خیز و مسلمانانند
شیر بی‌یال و دم و اشکم مولانانند
اندرون هر یکی از معرفتی پردازند
سر به یک‌بی‌ادبی می‌شود- آخر دارند
همه دلبسته دینار که دین آردشان
جن و انس دوجهان زیر نگین آردشان

(کازمی، ۱۳۸۸: ۱۲۳)

بخش دیگر مشروعیت‌زدایی در طنز کازمی به بازیگران خارجی صحنه افغانستان و بین‌الملل تعلق دارد. افغانستان هم مورد اشغال شرق کمونیستی بوده و هم بیداد و اشغال غرب سرمایه‌دار را تجربه کرده است. این تجربه مشترک تمام جغرافیایی است که سایه شوم استعمار و استبداد را بر سر دارد. کازمی در این زمینه عوام‌فریبی‌های استعمارگران را هدف گرفته و شگرد اقناعی او برای بیدارگری، طنز تصویری و استفاده از زبان و ضرب‌المثل‌های عامیانه است. او خدمات ادعایی شرق و غرب را جوزی پوچ می‌نامد (کازمی، ۱۳۹۲: ۳۵) و خیرخواهی استعمارگران را چنین تشریح می‌کند:

سیب دندان‌زده با هر که رسد بذل کنند
روغن ریخته را نذر ابوالفضل کنند

(کازمی، ۱۳۸۸: ۱۱۳)

احمد مطر برای حاکمان عرب هیچ مشروعیتی قائل نیست. خیانت به ملت‌ها، ایجاد ائتلاف‌های ضد مردم، غارت ثروت‌های ملی، استبدادهای موروثی و... موضوع خنده‌های تلخ شاعرند. صدای خنده‌های تلخ شاعر را می‌توان از تمام ارکان شعرش شنید:

حاکم در تقسیم ثروت انصاف به خرج داده، زیرا نصف بیت‌المال را به کنیزان خود و نصف دیگر را به خویشاوندان ستمکار خود و بقیه آن را به فرزندش که هنوز جنینی بیش نیست، بخشیده است. این چنین است که حقوق ماهیانه‌اش از دستمزد تمام افراد خانواده‌ام در طول ده سال بیشتر است. خدایا آیا ما از آبی بی‌ارزش خلق شده‌ایم! و پسر حاکم از پرسی کولا؟^۷

شاعر در نمونه بالا در اقدامی به شدت خنده‌آور موجودی از نطفه پرسی کولا می‌آفریند

و رندانه، عربیت این حکام را به چالش می‌کشد.

بی‌کفایتی حاکمان عرب موضوع دیگری است که مطر آن را فراوان به ریشخند گرفته است. تبعات این بی‌کفایتی می‌تواند تمام ارکان جامعه را در بر بگیرد. مطر برای نمونه با استفاده از شگرد تجاهل، کشاورزی در سرزمین‌های عربی را مثال زده است:

حاکم قرارداد اصلاحات کشاورزی را تصویب کرد. کشاورز مأمور راهنمایی و رانندگی شد.
دختر کشاورز باقلا فروش شد، پسرش پیشخدمت کافه شد. این جهشی اساسی در اقتصاد
است. سرزمین ما در صادر کردن ملخ و تولید قحطی مقام اول را کسب کرد.^۸

مطر استقلال ادعایی حاکمان سرزمین‌های عربی را نیز به سخره گرفته و از آن مبنایی برای مشروعیت‌زدایی ساخته است. شاعر با استهزای خود و در واقع تمامی مردم و حاکمان سرزمین‌های عربی، از ماهیت واقعی این استقلال رونمایی کرده است:

إِسْتَأْذِنًا مِنْ أَمْرِيكَ/ وَ طَلْبِنَا رِخْصَةً أُرُوبًا / ...الْحَمْدُ لِلَّهِ / أَصْبَحَ فِي امْكَانِ الدَّوْلَةِ / أَنْ تَعْمَلَ فِي الْخَفِيهِ حَفْلَهُ /
لِمُنَاسِبَةِ الْاِسْتِقْلَالِ. (همان: ۲۴۶)

ترجمه: از امریکا و اروپا اجازه گرفتیم... باز خدا را شکر که حکومت می‌تواند در خفا و به صورت پنهانی جشن استقلالی برای خود برپا کند!

۲- ۴- ۳. اعتراض به عافیت‌جویی و انفعال توده‌ها

در تاریخ مبارزات حق و باطل همواره طیف‌هایی آرزوی تحقق عدالت داشته‌اند اما برخی از آنها هیچ وقت نخواستند و نتوانسته‌اند در این مسیر حرکتی انجام دهند و یا هزینه‌ای پردازند. ترسی که برهم خوردن وضعیت موجود، در این طیف‌ها ایجاد می‌کند توان هرگونه اقدامی را از آنان می‌گیرد. برخی دیگر علاوه بر ترس، عافیت‌طلب هم هستند. برخی از آنان رفاه نیز دارند و وارد میدان مبارزه شدن، رفاه آنان را به خطر می‌اندازد. دیگرانی هم وجود دارند که رفاه نیز ندارند اما به همین عافیت محدود دلخوش‌اند. کاظمی اصل گفتمان ترس را برنمی‌تابد و در طنز خود، استدلال‌های برآمده از ترس را ناچیز می‌شمارد:

خسته‌ای گفت که «زاریم ز ما درگذرید» هفت‌سر عائله داریم ز ما درگذرید»
پای از این جاده بدزدید که مه در پیش است فتنه مادر فولاد زره در پیش است

(کاظمی، ۱۳۸۸: ۶۰)

شاعر از عبارت عامیانه «هفت سر عائله داریم» استفاده کرده است. در خراسان متکدیان این عبارت را عموماً برای برانگیختن ترحم مردم استفاده می کرده‌اند اما به مرور به استدلال عافیت طلبان و ترسوها بدل شده است. مانع «مه» برای نرفتن و تخیلی و غیر واقعی بودن «مادر فولاد زره» گواه دیگر کاظمی برای شماتت انفعال توده‌هاست.

مطر در شعر «السیده والکلب» با شگرد «ناسازگاری گفتمانی» (فتوحی، ۱۳۹۱: ۳۸۶) یعنی آمیختن دو زبان عربی و انگلیسی در شعر، غفلت و انفعال مردم را سبب سیطره حکام مستبد می‌داند. او در مناظره با یک زن غربی، به رفاه سگ او و فقر مردم سرزمین خود اعتراض می‌کند. زن غربی در پاسخ شاعر می‌گوید:

قَوْمُكَ هُمْ أَوْلَىٰ بِالذَّمِّ / وَ بِحَمْلِ الذَّلَّةِ وَ الضَّمِيمِ... / أَنَا دَلَّلْتُ الْكَلْبَ وَ لَكِنْ هَلُمَّ / أَعْطَوْهُ مَقَالِيدَ الْحُكْمِ (مطر، ۲۰۱۱: ۱۴۸)

ترجمه: هم‌وطنان تو مستحق بدبختی و تحمل سختی‌ها هستند زیرا من این سگ را با ناز پروردم اما آن‌ها افسار مملکت را در دستانش قرار دادند.

«سگ در اساطیر جهان با خدایان اهریمنی در ارتباط است» (شوالیه و گریبان، ۱۳۸۲: ۶۰۱)، «در دوزخ یا وظیفه‌دربانی دارد و یا دربانان دوزخ به شکل سگ تصویر شده‌اند» (همان: ۶۰۶)، «جنبه‌های شهوانی و جنسی آن به‌وضوح مشهود است» (همان: ۶۰۹)، «نماد بی‌بندوباری، ولع و شکم‌بارگی است» (همان: ۶۱۱) و «واسطه انسان و شیطان است». (همان: ۶۱۵). احمد مطر از سگ به عنوان رمزی برای حکام مستبد و مزدور سرزمین‌های عربی استفاده کرده است. حکامی که از سوی امریکا و عمالش اجیر شده‌اند تا سیطره غرب را تأمین کنند. «مهم‌ترین کارکرد نماد به‌رغم نداشتن صراحت، انطباق یافتن آسان آن با مقتضیات زمان و مکان است.» (سید حسینی، ۱۳۸۱: ۵۹۳: ۲). شاعر این مقتضیات را به‌وضوح در کشورهای عربی و حکام آن می‌بیند و به همین دلیل بارها در شعر طنز و یا جد خود موقعیت‌هایی را پدید می‌آورد که به نمادهای او وضوح لازم را بدهند. از سوی دیگر مخاطب شاعر در این قصیده یک زن غربی است. مطر خواسته است با دادن جایگاه استعمارگر به یک زن، در جامعه مردسالار عرب، حکام مزدوری را که بر باور شاعر

انسانیت خود را رها کرده و سگ استعمارگر شده‌اند، تحقیر کرده و انفعال توده‌ها را در برابر استعمارگر و حیوان دست آموزش به تلخی روایت کند.

۲-۴-۴. اعتراض به بی تفاوتی شاعران

تفاوت عشق‌های واقعی و عمل‌گرا با عشق‌های ناپایدار و فانتزی، حاصل دو جهان‌بینی کاملاً متفاوت و حتی متضاد است. کاظمی در روزگار تاخت و تاز استعمار و استبداد و نیز آرمان‌گرایی و حماسه، شعر گفته است اما عده‌ای نیز هستند که گویا در دنیایی دیگر زندگی می‌کنند. تفاوت این دو دنیا در دو مصراع تلخ و شیرین در شعر کاظمی و البته با خنده تلخ شاعر چنین تصویر شده است.

صبح از مزار خط‌شکنان زنده می‌شود شاعر هنوز در شکن زلف دلبر است
(کاظمی، ۱۳۸۸: ۷۱)

کاظمی به رفتار توجیه‌گرانه‌ای که گفتمان دشمن را وارونه معرفی می‌کند نیز می‌تازد. او هم جانب شاعر گفتمان مبارزه را می‌گیرد و هم شاعر توجیه‌ساز را می‌کوبد:

شعر روی دست شاعر مُرد درد از آن سانی که می‌دانی است
صحبت از قطع درختان بود ابلهان گفتند «عرفانی است»
(همان: ۹۳)

مطر از زاویه‌ای دیگر این مضمون را تصویر کرده است. به عقیده او شاعری که گفتمان دشمن را توجیه می‌کند خود را به کوری زده است. این طنز با توجه به تصویرهای روایی مطر تلخی مهلکی دارد:

لَعْنَتُ كُلِّ شَاعِرٍ يَنَامُ فَوْقَ الْجُمَلِ النَّدِيَّةِ الْوُثِيرَةِ / وَ شَعْبُهُ يَنَامُ فِي الْمَقَابِرِ / لَعْنَتُ كُلِّ شَاعِرٍ / لَا يَرِي مَشْنَقَهُ /
حِينَ يَرِي الضَّفِيرَةَ (مطر، ۲۰۱۱: ۵۴)

توجه: لعنت کردم هر شاعری که بر جمله‌های نمناک و نرم می‌خوابد و مردم جامعه‌اش در گورستان‌ها شب را سحر می‌کنند، لعنت کردم هر شاعری را که وقتی گیسوی بافته شده را می‌بیند متوجه چوبه دار نمی‌شود.

واژه کنایی نمناک در شعر بالا می تواند ملوث معنا شود و تمامی بار منفی این واژه را در بر داشته باشد. نرمی جمله ها کنایه از بی تفاوتی و راحت طلبی است، چرا که مطر گروه هایی از شاعران را دیده است که حاضرند در مقابل دریافت پول، انسانیت خود را حراج کنند. *یبحثُ عن قریحةٍ تنیحُ بالایجار...ضحکتُ من غبائه/ لکننی قبلَ اکتمالِ ضحکتی/ رأیتُ حولَ قصره قوافلَ النجار/ تنثرُ فوقَ نعله القصائد!* (مطر، ۲۰۱۱: ۲۶)

ترجمه: حاکم دنبال شاعری است که در مقابل پول، عوعو کند. از حماقت او خندیدم اما هنوز خنده هایم تمام نشده بود که گروه گروه از این تاجران را دیدم که قصاید خود را زیر پای او می افشانند.

۳. نتیجه گیری

- رابطه عمیق طنز و بیدارگری برای هر دو شاعر کاملاً معنادار است و استفاده از طنز، صدای اعتراض آنان را رساتر و اثرگذارتر کرده است.

- از نظر کاربرد شگردهای واژگانی، طنز کاظمی نمود بیشتری دارد. طنز مفهومی در آثار مطر صریح تر و گزنده تر از کاظمی است؛ به عبارت دیگر کاظمی در بسیاری از موارد گزندگی طنز خود را تعدیل کرده و عمق آن را بیشتر در نظر داشته است.

- احمد مطر از طنز به عنوان یک استراتژی منحصر به فرد و شاید تنها وسیله برای بیدارگری و اعلام مواضعش بهره می گیرد اما کاظمی از طنز به عنوان یک شگرد شعری و در راستای جلب توجه مخاطب استفاده کرده است.

- قوت معنی، شجاعت، مهارت های زبانی و ادبی، عبارات و ترکیب های ساده و روشن، شناخت دقیق ذائقه مردم، نگاه نقاد و در مجموع زبانی که به ذهن مردم نزدیک است، شعر و طنز این دو شاعر را در جایگاه برجسته ای قرار داده است.

- موقعیت و شخصیت در طنز مطر با تصاویر متعدد ساخته می شوند اما در شعر کاظمی عموماً تصاویر واحد با همراهی روایت و تلمیح جنبه های تصویری شعر را می سازند. در عین حال تداعی های تصویری در آثار هر دو شاعر کاربرد موفقی داشته اند.

یادداشت ها

۱. کتاب *اسرار و ابزار طنزنویسی* انواع، شیوه ها و شگردهای طنز را در بر دارد.

۲. طنز را برخی به دو گونه‌ی ملایم (هوراسی) (اصلائی، ۱۳۹۴: ۲۳۸) و آزاردهنده (جوونالی) (همان: ۲۱۰) تقسیم می‌کنند. هوراس و یونال هر دو طنزپردازان یونان باستان بوده‌اند.
۳. ناجی‌العلی مشهورترین کاریکاتوریست فلسطینی و جهان عرب و احمد مطر در روزنامه‌ی القیس همکار بوده‌اند.
۴. ذباب در فرهنگ‌های عربی به معنی پشه‌ها و زنبورها نیز آمده است و نحسی، بدیمنی، طاعون و دیوانگی را تداعی می‌کند. ممکن است شاعر در به‌کارگیری این واژه تداعی‌های آن را از جمله «ذباب» که به معنای موش صحرائی و ضرب‌المثل در دزدی است، نیز در نظر داشته است.
۵. الاصلیون قوم لا یحبون المحبه! / ملأوا الأوطان بالإرهاب... / قبلهم كانت حياة الناس رحبه / قبلهم ما كان للحاكم أن يعطس / إلا حين يستأذن شعبه... / لم يكن من قبلهم رعب / ولا قهر / ولا جرح / ولا قتل / ولا كانت لدى الأوطان غربه / كانت الأوضاع حقا ... مستتبه (مطر، ۲۰۱۱: ۲۱۵-۲۱۶)
۶. / فيه فهوذ تومن بالحرية / و سباع تاكل بالشوكه و السكين / بقايا الادمغه البشريه / فوق المائده الثوريه / و تحنى اللحيه بالزيت / و تعتمر الكوفييه / فيه قروذ افريقيه / ربطت في اطواق صهيونيه / ترقص طول اليوم على الالحن الامريكيه / فيه نموز جمهوريه / و ضباع ديمقراطيه / و خفافيش دستوريه / و ذباب ثوري بالمایوهات «الخاکیه» (مطر، ۲۰۱۱: ۷۴).
۷. و أمير المؤمنین / منصف فی قسمه المال / فنصف لجواریه... / و نصف لذویه الجائزین / وأبنة - و هو جنین - يتقاضی راتباً / أكبر من راتب اهلی أجمعین / فی مدى عشر سنین! / ربنا هل نحن من ماء مهین / وأبنة من «بیسی کولا»؟! (مطر، ۲۰۱۱: ۱۶۰)
۸. قررالحاكم إصلاح الزراعه / عين الفلاح شرطی مرور / و انبة الفلاح بیاعة فول / وابنة نادل مقهى... / قفزة نوعیه فی الإقتصاد / أصبحت بلدتنا الأولى / بتصدير الجراد / و بإنتاج المجاعه! (مطر، ۲۰۱۱: ۳۲۸).

کتابنامه

- آرین پور، یحیی. (۱۳۸۲). *از صبا تا نیما*. چاپ هشتم. تهران. زوار.
- اصلائی، محمدرضا. (۱۳۹۴). *فرهنگ واژگان و اصطلاحات طنز*. چاپ اول. تهران. مروارید.
- باقریان بستان‌آباد، الهام. (۱۳۸۷). «طنز در شعر معاصر». *فصلنامه ادبیات فارسی*. سال چهارم. شماره ۱۲. صص ۱۲۷-۱۴۴.
- تسلیم جهرمی، فاطمه، طالبیان، یحیی. (۱۳۹۰). «تلفیق احساسات ناهمگون و متضاد (گروتسک) در طنز و مطایبه». *فنون ادبی*. سال سوم. شماره ۱. (پیاپی ۴). صص ۱-۲۰.

- حیدری نسب، نجمه، فولادی، علی‌رضا. (۱۳۹۸). «بررسی گونه‌ها، شگردها و درون‌مایه‌های طنز در آثار سید حسن حسینی». *پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت*. سال هشتم. شماره ۱. صص ۱۰۱-۱۱۸.
- داد، سیما (۱۳۷۱). *فرهنگ اصطلاحات ادبی*. چاپ اول. تهران. مروارید.
- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۷). *لغت‌نامه دهخدا*. چاپ دوم. دانشگاه تهران.
- سلیمانی، محسن. (۱۳۹۱). *اسرار و ابزار طنزنویسی*. تهران. سوره مهر.
- سید حسینی، رضا. (۱۳۸۱). *مکتب‌های ادبی*. جلد ۲. چاپ یازدهم. تهران. نگاه.
- صفایی سنگری، علی، علیزاده جوینی، علی. (۱۳۹۵). «نمودهای گفتمانی طنز در شعر شفیعی کدکنی در مبارزه با استبداد پهلوی». *ادبیات انقلاب اسلامی (ویژه‌نامه نامه فرهنگستان)*. شماره ۳ صص ۷۲-۹۸.
- عباسی، زهرا. (۱۳۹۲). «بررسی و برگردان لافیات احمد مطر». به راهنمایی: احسان اسماعیلی طاهری. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه سمنان.
- عبدالحمید، شاکر. (۲۰۰۳). *الفکاهه و الضحک*. رویه جدید. الکویت. نشر عالم المعرفة المجلس الوطني للثقافة والفنون و الاداب
- فتوحی، محمود. (۱۳۹۱). *سبک‌شناسی، نظریه‌ها، رویکردها، روش‌ها*. تهران. سخن.
- قوام، ابوالقاسم، تجبر، نیما. (۱۳۸۸). «واژه طنز چگونه و از چه زمانی اصطلاح شد؟». *تاریخ ادبیات*. شماره ۶۲. صص ۱۶۷-۱۸۸.
- کاظمی، محمد کاظم. (۱۳۸۸). *کفران*. چاپ دوم. تهران. نکا
- کاظمی، محمد کاظم (۱۳۹۲). *شمشیر و جغرافیا*. چاپ اول. مشهد. سپیده باوران.
- کفافی، محمد عبدالسلام. (۱۹۷۱). *فی الادب المقارن*. ط الأولى. بیروت. دارالنهضة العربیه.
- مطر، احمد. (۲۰۱۱). *المجموعه الشعریه*. چاپ اول. بیروت. دار العروبه.
- معروف، یحیی. (۱۳۸۷). «شیوه‌های کاربرد طنز در تصاویر فکاهی احمد مطر». *انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی*. شماره ۱۰. صص ۱۲۱-۱۴۵.
- واقف زاده، شمسی، جهانوند، داوود. (۱۳۹۷). «بررسی ژرف‌ساخت‌های ناسازواری در طنز تلخ احمد مطر». *نقد ادب معاصر عربی*. شماره ۱۵. صص ۱۰۷-۱۲۹.



پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی